

Рецензии и обзори

**Диана Иванова. ИСТОРИЯ НА НОВОБЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК.
ВТОРО ДОПЪЛНЕНО ПРеработено издание.
Пловдив, УИ „Паисий Хилендарски“, 2017. 519 с.**

Рецензията на проф. д.ф.н. Д. Иванова отговаря на наболяла необходимост от съвременен проучване на историята на новобългарския книжовен език (ИНБКЕ, НБКЕ). От появата на такива публикации в българската лингвистика (монографии, университетски учебници) измина над четвърт век. Макар някои от тях да имат фундаментален характер (на Л. Андрейчин, на ИБЕ при БАН, на Р. Русинов, на К. Босилков и др.), е наложително да бъдат отразени новите изследвания, на съществуващите да се направи съвременен прочит, да се поставят нови акценти, да се попълнят бели полета, което се налага от развитието на теорията за книжовния език (КЕ). Д. Иванова е един от най-активните и успешни съвременни изследователи на ИНБКЕ.

Авторката определя труда си като университетски учебник, но сме убедени, че това определение е надхвърлено. Той може да служи не само за подготовка на студенти филолози. Поради фактологическото си богатство и умелото съчетание на класически и модерни методи на изследване представлява интерес за учените, занимаващи се с историята и теорията на КЕ.

Структурата на рецензията отговаря на основното му предназначение. Въвеждащи са главите „Историята на новобългарския книжовен език като научна и учебна дисциплина“ (с. 13–20) и „Същност и функции на книжовния език от гледище на теорията на книжовния език“ (с. 21–33). С присъщото си умение да представя стегнато и ясно огромна информация, Д. Иванова поставя проблемите не само в националната ни наука, но и на фона на славистиката, а също и в световен план. Умело се справя с терминологичните различия. Избраните от авторката термини и дефиниции са добре защитени и обикновено са опрени на теорията на Пражката лингвистична школа (с. 32–33).

По въпроса за *периодизацията на ИНБКЕ* има редица опити от български и чуждестранни учени, но по обективни (напр. някои по-слабо изследвани периоди) и субективни причини няма общоприета. Д. Иванова предлага своя: Старобългарски период с подпериоди: 1. Период на Ранното българско средновековие (от средата на IX до XII в.); 2. Период на Късното българско средновековие (от XIII до втората половина на XV в.); 2. Късен старобългарски КЕ (втората половина на XV до края на XVI в.); Новобългарски период с подпериоди: 1. Ранен новобългарски (XVII в. – средата на XVIII в.); 2. Възрожденски период (средата на XVIII – началото на XX в.); 3. Съвременен период – началото на XX в. до наши дни (с. 46–48).

Авторката е посветила отделна глава на въпроса за *приемствеността в разволя на българския КЕ* (с. 49–60). През последните десетилетия се появиха анализи на български и чуждестранни учени върху книжнината от по-слабо проучения период XV–XVIII в. По неоспорим начин се доказва континуитетът

в ИНБКЕ и се обори схващането за прекъснатост, дължащо се на тази непроученост, както и на известна методологическа ограниченост. Това дава възможност на Д. Иванова, която е един от авторите с принос по проблема, да обобщи: в понятието български КЕ „следва да се включи разбирането за единен, динамично развиващ се обект на изследване, като инвариантна цялост, която в процеса на вековния си развой (от втората половина на IX в. – началото на X в. до днес) съществува без прекъсване чрез една или повече свои форми, всяка със своя собствена система от норми“ (с. 50). Следва стегнато представяне на тези форми: 1. Старобългарски език с писмена и устна норма; 2. Ранните негови редакции през среднобългарския период; 3. Книжовните идиоми, представящи ранния НБКЕ през XV – средата на XVIII в., а от средата на XVIII в. – славянобългарския и НБКЕ от XIX в. с оформена нормативна система – до края на века; 4. Съвременен български КЕ от началото на XX в. до днес, с устна и писмена форма.

Специално внимание е отделено на т.нар. *преходен период* (края на XVI в. – средата на XVIII в.) между старобългарския и НБКЕ (с. 61–80). Задълбочено е представена ролята на дамаскината книжнина, с нейните езикови редакции, като проява на тенденцията към демократизация. Българските дамаскини, макар и преводни, са уникални с това, че „са написани на разбираем книжовен език с известна стилистична обработеност, с поетически средства и интелектуализираща лексика, език, съчетал класическото среднобългарско наследство с живата струя на говоримата реч“ (с. 64). Те са в две версии – писани „общимъ езикомъ“, т.е. на стария КЕ с търновско-ресавски правопис, и „писани българскимъ езикомъ“, т.е. на говоримия български език (с. 64–80). Анализирани са езикът на новобългарските дамаскини – КЕ на народна основа (КЕНО – термин на Е. Дьомина).

Следващият дял обхваща разволя на НБКЕ през националния период (с. 81–381). Започва се с дискутирания въпрос за неговото начало. Д. Иванова представя своите виждания: 1. „Новобългарският период има по-широк обхват – той включва най-ранните книжовни прояви на народен език от XVII век (новобългарските дамаскини) до днес“, като се дели на *ранен НБКЕ* (от *Предвъзраждането*), *НБКЕ от националната епоха* (от *Възраждането*) и *съвременен български КЕ*. 2. Началото на НБКЕ се свързва с началото на Възраждането – средата на XVIII в. 3. Терминът *съвременен БКЕ* фиксира окончателно формиран и стабилизирани КЕ „с със завършена структура, оформена нормативна система, стилова диференциация и богата система от лексикални изразни средства (края на XIX – началото на XX в. до днес)“ (с. 84).

Д. Иванова убедително разкрива сложната езикова ситуация по български земи през втората половина на XVIII в., на чийто фон се появяват съчиненията на основоположниците на националния ни КЕ – „История славеноболгарска“ на Паисий, Историята на Йеромонах Спиридон, религиозно-поучителните текстове на Йосиф Брадати, проповедите на Софроний Врачански. Подчертава, че най-характерната черта на тази ситуация е *хетерогенността*. В говорната практика съществува диалектно многообразие, в употреба са гръцкият и турският език в разговорната им форма. В книжовната сфера съществуват три основни формации: традиционен среднобългарски КЕ, църковно-славянски и КЕНО. Сред многобройните изследвания върху езика на Паисий Иванова приема схващането на К. Босилков, че Паисиевата норма има противоречив характер – съзнателно увеличена вариантност и стремеж към устано-

вяването на единство. Така книжовникът се стреми към създаването на нова *славянобългарска* езикова формация и норма (с. 91).

През втората четвърт на XIX в. функционират две некодифицирани (т.нар. славянобългарски език и формация се НБКЕ) и една кодифицирана (богослужбеният църковнославянски език) книжовни формации. Д. Иванова обръща внимание на просветно-културните обединения в страната и сред българските колонии в чужбина, носещи новото съзнание за обществена ангажираност. Прави впечатление точната формулировка на приноса на обединенията и лицата в подзаглавията към този раздел: „Брашовският книжовен кръг и началото на колективния книжовноезиков проект“ (с. 110), „Бероновият „Рибен буквар“ и демократичният път на развитие на българския книжовен език“ (с. 115), „Васил Ненович и възраждането на старобългарските образци в правописа“ (с. 117), „Анастас Кипиловски и въпросите на книжовноезиковото строителство през 20-те–40-те години на XIX век“ (с. 126), „По стъпките на брашовските книжовници – Петър Сапунов“ (с. 130).

През 30-те–40-те години на XIX в. книжовниците осъзнават, че трябва теоретично и на практика да решат проблема за характера на КЕ. Този проблем в литературата се представяше предимно с появата на Черковнославянската, Славянобългарската и Новобългарската школа. Авторката прецизира употребяваните термини *културен център*, *културно средище*, *духовна общност*. Смята, че наименованието *книжовноезикови школи* за този период не е подходящо поради все още аморфния характер на КЕ (с. 153). Тогава възникват интересни *идеи за национальноезиков проект*, които се подлагат на обществено обсъждане. Сблъскват се три основни схващания за характера на нормативността в НБКЕ, които залягат в основата на три тенденции – *тенденция към демократизация*, *тенденция към архаизация* и *славянобългарска линия*.

В главата за третата четвърт на XIX в. (с. 185 и следв.) е представен процесът на интензивното и разгърнато изграждане на НБКЕ. Спецификата му се дължи на сериозните промени в българското общество с ново вътрешно разслоение. В решаването на основните задачи на националната програма водеща е ролята на буржоазията и интелигенцията. Новото време изисква обществена, културна и езикова програма. Езиковият въпрос става дотолкова значим за обществото, че той се поставя в центъра на националната програма и това, според Д. Иванова, я прави *лингвоцентрична* (с.188) (въпросът е спорен – има автори, които я определят като *етноцентрична*). Заключават, че при липсата на държавност с нейните институции, езикът се натовазва със *свръхфункции* (с. 189).

В частта „Филологическите основи на книжовноезиковото строителство през Възраждането“ (с. 200–222) се доказва широката филологическа осведоменост на много от книжовниците, което се дължи на европейски влияния. Възрожденският просветител става медиатор между чуждото и българското езиково пространство, „започва да попълва откритите от него липси“ в науката и тези идеи, „изказани публично, пораждат езиковите дискусии и дават началото на филологическата наука“ (с. 203). Така авторката отговоря на изказани мнения за „домораслия“ характер на българската езиковедска наука. Отделно са представени схващанията и критериите при избора на говорна основа на НБКЕ (с. 213–222). Застъпва се тезата, че терминът „*диалектна основа*“ е неуместен, а по-правилно е да се говори за „*говорна основа*“, като за НБКЕ това са *градските говори* (с. 217).

Многобройните изследвания върху езика на „Изтъкнати творци – строители на БКЕ“ (с. 274–322), повлияли върху формирането на проекта за създаване на национален НБКЕ теоретично, чрез своите възгледи (следвани модели, граматика, изказвания, статии върху езикови теми, метатекстове и под.) и чрез конкретната си езикова практика (художествени творби, публицистика и др. съчинения), са обобщени в следващия раздел. Д. Иванова е поставила акцент върху онези значителни моменти от книжовната дейност на П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Д. Войников, В. Друмев, Хр. Ботев, Гр. Пърличев, К. Шапкарев и И. Вазов – най-заслужилите по определението на авторката, които са дали пример за един вече зрял в представите им КЕ, интегрирал традиционното и новото, високопрестижните образци и живата говорима реч.

Несъмнено най-четеният/слушаният текст през Възраждането, както и преди това, са библейските преводи. Именно те у повечето християнски народи стават проводник на традиционното, класическото наследство в КЕ и утвърждаването на говоримо езиково градиво. На този факт за първи път в изследванията върху новата ни книжовноезикова история обръща внимание Д. Иванова. Нейните монографии отговориха на належащата нужда да се очертае новобългарската библейска преводаческа традиция като проява с безспорно значение в движението за формиране и утвърждаване на НБКЕ. Именно това значение, това високо културно и духовно достояние на българите е обект на следващия раздел (с. 323–353). От историческия преглед, с който започва разделът, става ясно, че обект на вниманието ѝ са шест превода в десетилетията между 1823 и 1871 г.: на Теодосий Бистрицки, на Петър Сапунов и отец Серафим, на Неофит Рилски, на Константин Фотинов, на Петко Славейков и на Ненчо Несторов.

Прегледът на особености в теорията и практиката на отделни творци на КЕ и на библейските преводи съвсем естествено води до изводи относно „Специфични моменти при формиране на нормативната система на българския книжовен език“ (с. 354–360). Д. Иванова вплита своите собствени виждания по тези въпроси, отчитайки вече направени изводи от предхождащи я изследователи на темата. Те имат отношение към следните ключови моменти: формирането на НБКЕ през Възраждането става „осъзната необходимост от средство за общуване и изграждане на култура и просвета от нов тип“; децентрализацията (полицентризъмът) обременява създаването на единна книжовна норма; устройването на общобългарска книжовноезикова формация става след колективно обсъждане на проблемите, които я съпътстват; граматичната мисъл в България е ориентирана изключително демократично и прагматично; характерни за периода са липса на плавност и еволюционно вграждане, нестабилност на част от нормите; неравномерност при формирането на цялостния нормативен комплекс; несъответствие на графичния облик при изграждане на някои от нормите (напр. ятовия преглас); късно (едва през първите десетилетия на XX в.) формиране на правоговорната норма. Особено внимание авторката отделя на двете основни тенденции: на демократизация (основна) и на архаизация (допълваща я).

Следващият раздел в книгата има за обект *стилистичната диференциация на БКЕ* (с. 361–381), чиято характерна черта е нейната неедновременност. Вярна на убеждението си на учен, че при описанието на научния обект трябва преди всичко да намери първопричината за неговите особености, Д. Иванова стига до извода, че само сравнението с други книжовноезикови ситуации би

ги изяснило. Формирането на стиловете през Възраждането започва с описанието на научнопопулярния стил, последвано от публицистичния, художествения, официално-деловия и разговорния. Голямо място е отделено на религиозно-сакралния стил. Определен принос към описанието му представлява отделянето от художествения стил на т.нар. от авторката библейски стил. В него намират място „редица съставки, които го характеризират и индивидуализират“. Сполучливо тя посочва, че в света на Филология ортодокса традиционното се свързва с образцовия текст на църковнославянската Библия, „чийто жанр в пирамидалната йерархия на сакралните текстове стои най-високо“ (с. 374).

Следващият раздел от историята на Д. Иванова има за обект *БКЕ от Освобождението до началото на XX в.* На фона на задълбочено представените културно-исторически събития тя въвежда читателя в нормализационните и кодификационните процеси. Специално място в труда ѝ заема развоят на българския правопис от началото на XIX в. до Освобождението, последвано от установяването на единен правопис след него. Изчерпателно, но в същото време стегнато, са представени правописните реформи до 1945 г. Завършвайки периода до началото на XX в., Д. Иванова проследява процесите на интелектуализация на БКЕ, като отдава особено значение на терминологията и абстрактната лексика, на семантичните процеси и заемането на лексика от престижни езици.

Последната част от историята е посветена на *тенденции, факти и процеси от началото на XX в. до наше време*. Обърнато е внимание върху доустройването на някои норми – предимно граматични, словообразователни и правоговорни. Акцентът в тази част е върху *БКЕ през втората половина на XX в.*, когато се извършват значими промени в социално-политически, икономически и културен план. Тяхното отражение върху БКЕ има отношение към взаимно противоречащи си процеси като интелектуализацията и демократизацията. Но може би най-интересна за специалиста е последната част, в която се прави преглед на най-новите тенденции в развитието на *БКЕ на границата на двете столетия – XX и XXI*. Трудно е да се обозрат и обобщят процеси, които все още не са избистрени и протичат пред очите ни – деидеологизация и деполигизация на лексикалните средства, арготизация, семантично обогатяване, иновации в словообразуването, нови заемки и др.; ролята на масмедията. С тази задача Д. Иванова се е справила отлично. Отделено е място и за *българската езикова политика през XXI в.*, аргументирана с официални документи и със спецификата на българската езикова ситуация още във втората половина на XX в.

Към изтъкнатите високи качества на „История на новобългарския книжовен език“ следва да се добавят още три: *богатият библиографски апарат*, който впечатлява със своята актуалност; списъкът с добре подбран *изворов материал*; ценният *показалец*, който облекчава ползването на труда.

✉ Проф. д-р Кина Вачкова

✉ Проф. д-р Надка Николова

Катедра по български език

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

ул. Университетска 115, 9712, Шумен, България

vachkova@gmail.com; nikolova55@gmail.com

Публикувано: 22 декември 2017